فصلنامه علمی _ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره شانزدهم، پاییز ۱۳۹۵- صفحات ۲۰۲-۱۷۵

سنجش میزان صوری بودن قراردادهای تسهیلات بانکی: مطالعه موردی بانک ملت شیراز

روح اله شهنازی[۱]
مجتبی پناهی[۲]

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۹/۴ تاریخ دریافت : ۱۳۹۴/۱۲/۸

چکیده

عقود مورد استفاده در بانکداری اسلامی به دو دسته اصلی عقود مبادله‌ای و مشارکتی تقسیم می شود. در عقود مشارکتی، ارتباط میان بانک و سپرده‌گذار، بر اساس سهیم بودن سپرده‌گذار در منافع ناشی از فعالیت‌های تجاری و مالی شکل می‌گیرد. در این عقود بانک های اسلامی به جای دریافت نرخ ثابت از وام گیرندگان، در سود و زیان معاملات تجاری با سرمایه گذاران شریک می‌شوند و سهم سودشان را با سرمایه گذارانی که در بانک سپرده‌گذاری کرده‌اند، تقسیم می کنند. در عقود مبادله ای بانکداری اسلامی وجود ما به ازای واقعی در هر عقد الزامی است و صرف مبادله پول نمی تواند بین طرفین اتفاق بیافتد. یکی از مشکلات اجرایی بانکداری اسلامی در ایران ایجاد امکان صوری شدن قراردادها (در هر دو دسته عقود مشارکتی و مبادله ای) و در نتیجه ربوی و غیر اسلامی شدن فعالیت‌های اجرایی بانک است. به گونه ای که در عقود مشارکتی، هیچ مشارکت واقعی شکل نگیرد و به صورت صوری روابط طراحی شود. یا در عقود مبادله ای فاکتور سازی صوری جای ما به ازای واقعی را بگیرد. مثلا امکان صوری شدن قراردادها در عقود فروش اقساطی، جعاله و مشارکت مدنی بسیار بالا است. در این مقاله هدف بررسی میزان صوری بودن قراردادهای بانکی به تفکیک عقود مورد استفاده بانک‌ها است. روش تحقیق در این مقاله میدانی بوده و روی نمونه ای از شعب بانک ملت شهر شیراز است تا بر اساس آن میزان صوری بودن وام‌های پرداخت شده به تفکیک عقود مورد استفاده مشخص شود.

نتایج نشان می دهد، صوری شدن عقود بانکداری اسلامی هم در عمل و هم در ذهنیت مشتریان و کارکنان بانک بسیار زیاد است. بر اساس نتایج پرسش ها مشتریان و کارکنان بانکی عمدتا تفاوتی میان نرخ بهره و سود بانکی در بانکداری فعلی قائل نیستند و بانکداری فعلی را با بانکداری ربوی یکسان می دانند. از طرفی مواردی که سبب صوری شدن عقود می شود، از جمله عدم اطلاع از نوع عقد، فاکتورسازی و عدم مشارکت واقعی بانک در عقود مشارکتی، از نظر مشتریان و کارکنان بانکی در سیستم فعلی بانکداری بسیار زیاد است.

واژگان کلیدی: بانکداری اسلامی، عقود مبادله‌ای، عقود مشارکتی، فعالیت صوری بانک
طبقه‌بندی JEL: G21, C83

---

۱. استادیار بخش اقتصاد دانشگاه شیراز rshahnazi@shirazu.ac.ir
۲. دانشجوی کارشناسی ارشد بخش اقتصاد دانشگاه شیراز m.shariatjavid@gmail.com

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

مقدمه

بسیاری از اندیشمندان مسلمان که دغدغه اجرای احکام اسلامی در اقتصاد و به خصوص بانکداری را داشتند، با تکمیل ابتکارات شخصی سعی در تحقق آرزوی خود در اجرایی کردن ایده بانکداری اسلامی نمودند که تا آن سال‌ها از یک مفهوم انتزاعی پا فراتر ننهاده بود. در میان اندیشمندان مسلمان، شهید آیه الله سید محمد باقر صدر (ره) در اوایل دهه ۱۹۶۰ از اولین کسانی بودند که ضمن اذعان به نقش بانک‌ها در تجهیز پس اندازهای راکد و تبدیل آنها به سرمایه‌های مفید و مولد، با تصریح به این مسئله که روش بانکی متعارف، بر اساس سپرده‌گذاری و وام‌دهی با بهره است که از نظر اسلام ربا و حرام است، به منظور پر کردن خلاء ناشی از کنار گذاشتن سیستم بانکداری سنتی، به طراحی الگوی بانکداری بدون ربا پرداخت (موسویان، ۱۳۸۴، ص۶۷). در حقیقت، جنبش بانکداری اسلامی در اواسط قرن بیستم و با پیدایش مؤسسه‌هایی که بهره پرداخت و دریافت نمی‌کردند، پا به عرصه وجود گذاشت. در واقع بانکداری اسلامی یک ساختار و یا شالوده فعالیت بانکی بوده که مطابق با قوانین اسلامی و یا شریعت اسلامی فعالیت می‌نماید و همانند دیگر واسطه‌های مالی، با تخصیص پس اندازهای سرمایه‌گذاران در ارائه خدمات مالی قرض گیرندگان، به کسب سود می‌پردازد. ارتباط میان بانک و سپرده‌گذار، بر اساس سهیم بودن سپرده‌گذار در منافع ناشی از فعالیت‌های تجاری و مالی شکل می‌گیرد. بانک‌های اسلامی به جای دریافت نرخ ثابت از وام گیرندگان، در سود و زیان معاملات تجاری با سرمایه‌گذاران شریک می‌شوند و سهم سودشان را با سرمایه‌گذارانی که در بانک سپرده‌گذاری کرده‌اند، تقسیم می‌کنند.

یکی از اصول بنیادین و نهفته در بانکداری اسلامی، همانا دوری جستن از نزول خواری و عملیات ربوی و انطباق فعالیت‌های مالی با اصول اخلاقی است. بانکداری بدون ربا، در حقیقت اولین گام در زمینه‌ی بانکداری اسلامی است. بانکداری اسلامی در صدد حذف ربا از صنعت بانکداری است، البته برای اسلامی کردن آن کافی نیست. مانند این که شما یک مریضی دارید که چند بیماری دارد یکی از بیمارهایش که الان فوری و فوتی است را موضوع بحث قرار می‌دهید و می‌گویید ما فعلاً این را معالجه می‌کنیم تا بقیه بیماری هایش را به موقع درمان نماییم. در بحث بانکداری بدون ربا هم این مساله صادق است و بنابراین برای اسلامی شدن بانکداری باید تحولات دیگری را هم داشته باشیم.

بنابراین حذف ربا به عنوان گام نخست است. بانکداری اسلامی بخشی از مفهوم وسیع اقتصاد اسلامی است که سیستم ارزشی و اخلاقی اسلامی را با ساختار اقتصادی ترکیب می‌کند. بدلیل همین مفاهیم اخلاقی و ارزشی، بانکداری اسلامی چیزی فراتر از مفهوم ساده نحوه اداره بانک‌ها و موسسات مالی می‌باشد. برمبنای این اصول اخلاقی و اعتقادی، سیستم بانکداری جدیدی پیشنهاد

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

می‌شود که در این سیستم، بانک اسلامی برای تامین مالی از روش‌هایی استفاده می‌کند که با اصول ا سلامی سازگار ا ست و از عواملی که بر مبنای این ا صول حرام ا ست، دوری می‌کند و در معاملات خود به سود و زیان هر دو گروه سهامداران بانک‌ها و موسسات مالی و مشتریان و ارباب رجوع توجه می‌کند (حاتمی و ناصر امینی، ۱۳۹۲).

در حذف ربا به عنوان نخستین گام دستیابی به بانکداری اسلامی، متاسفانه به نظر می رسد که بانکداری کشور با شکست مواجه شده است. این شکست نیز نه ناشی از مشکل قوانین و مقررات بانکداری بدون ربا که بیشتر ناشی از عمل نکردن صحیح به قوانین است. از این رو در این مقاله با طراحی دو پر سش نامه میزان صوری شدن عقود بانکداری بدون ربا، از نمونه ای شامل م شتریان و کارکنان بانکی پرسش شده است. در این راستا در ادامه مقاله ابتدا کلیاتی در خصوص بانکداری در ایران بیان می شود. سپس اهداف و مشکلات بانکداری اسلامی بیان شده و به طور خاص به مشکل صوری شدن عقود پرداخته می شود. در ادامه پس از بررسی پیشینه تحقیق، نتایج مطالعه میدانی مقاله تحلیل می شود.

بانکداری در ایران

صنعت بانکداری یکی از مهم‌ترین بخش‌های هر اقتصادی محسوب می‌شود ؛ زیرا بانک‌ها به عنوان واسطه منابع پولی در کنار بورس و بیمه از ارکان اصلی بازارهای مالی شمرده می‌شوند. بانکداری در اقتصاد ایران از اهمیت بیشتری برخوردار است؛زیرا به دلیل عدم توسعه لازم بازار سرمایه، در عمل این بانک‌ها هستند که عهده‌دار تأمین مالی بلندمدت نیز می‌باشند (حسینی و سوری، ۱۳۸۶،ص۱۲۹).

تاریخچه بانک و بانکداری در ایران به کمتر از صد و بیست سال می‌ر سد. بانکداری به عملیات بانک‌ها گفته می‌شود که عمدتا عبارتند از: نقل و انتقال وجوه، نگهداری سرمایه اشخاص و به کارگیری در جهت ر شد و توسعه اقتصادی، صدور بروات و حواله‌های تجاری، اعطای اعتبار و وام به اشخاص،تامین اعتبار در جهت توسعه تجارت، کشاورزی و صنعت، نگهداری اموال و اوراق بهادار اشخاص، خرید و فروش فلزات قیمتی و ارز، انتشار اسکناس و اوراق بهادار (دایره المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷).

تاسیس اولین بانک در ایران، به سال ۱۳۰۵ هجری قمری، ۱۸۸۸ میلادی باز می‌گردد که مو سسه مالی انگلیسی به نام « شرکت بانکداری جدید شرق۲» تا سیس شد. بانک و بانکداری در ایران در مقایسه با بسیاری از مشاغل و صنایع وارداتی، سابقه‌ی قابل توجهی دارد. در واقع می‌توان صنعت بانکداری را یکی از پیشگامان الگوهای وارداتی توسعه به اقتصاد ایران دانست که توسط اتباع اروپایی و به خصوص انگلیسی که خواهان ا ستفاده از بازار بکر و د ست نخورده‌ی ایران، بدون انجام

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

سرمایه‌گذاری مستقیم و کلان و با کم‌ترین ریسک ممکن بودند، با دادن برخی رشوه‌های قابل توجه به شاهان و رجال درجه اول وارد کشور شدند. بدیهی است که بانک‌هایی که با این شرایط در ایران تاسیس شده بودند، عملیات خود را کاملا بر اساس الگوهای بانکداری ربوی که با محوریت بهره فعالیت می‌کردند، تنظیم کنند(محقق نیا، ۱۳۹۲، ص۱۱۴-۱۱۵).

با پیروزی انقلاب اسلامی، فصل جدیدی در بانکداری اسلامی و بانکداری ایران گشوده شد، چه این که انقلاب اسلامی مردم ایران با هدف پیاده کردن احکام ناب دین مبین اسلام، انجام شده بود و بدیهی بود که سیستم بانکی که نقش زیادی در زندگی مردم ایفا می‌کند و تعامل زیادی با باورها و ارزش‌های اسلامی دارد، در همان ابتدای پیروزی انقلاب مورد توجه و در معرض اصلاحات گسترده باشد. درواقع پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مسئولین کشور دو گزینه را پیش رو داشتند. یکی این که بانک‌ها را تعطیل کنند تا عملیات بانکی بر اساس قوانین اسلام پی‌ریزی شود و سیستم جدیدی پایه‌گذاری گردد و دیگر این که با اصلاح وضع موجود تا حد امکان مرحله به مرحله به هدف مورد نظر نزدیک شوند که به دلیل حساسیت سیستم بانکی و اهمیت فوق العاده آن در گردش اقتصادی کشور، بالاجبار مسیر دوم انتخاب شد. در واقع هیچ کس قادر نبود که این رودخانه در حال حرکت را متوقف کند و سعی بر آن بود که مسیر آن به صورت دلخواه پیرایش شود. به عبارت دیگر توقف عملیات بانکی به معنای تعطیلی اقتصاد و جریان عادی کشور بود که به هیچ وجه امکان پذیر نبود. لاجرم اصلاحات بانکی در دستور کار قرار گرفت (محقق نیا، ۱۳۹۲، ص۱۲۴). بنابراین، مدت کوتاهی پس از پیروزی انقلاب بر اساس مصوبه‌ی شورای انقلاب، تمام بانک‌های خصوصی کشور، ملی اعلام شد. این امر در راستای کنترل مالی و برقراری نظام پولی و اعتباری مستقل صورت گرفت. در کنار این تغییرات شکلی و ظاهری می‌بایست تغییرات محتوایی در نحوه اداره بانک‌ها و عملیات بانک‌ها نیز صورت می‌گرفت. در گام اول نرخ بهره کاهش پیدا کرد و نام آن به کارمزد تغییر یافت طبق مصوبه‌ی شورای پول و اعتبار در دی ماه ۱۳۵۸، به سپرده‌های غیر دیداری، بهره‌ای با عنوان حداقل سود تضمینی تعلق می‌گرفت. همچنین از اول سال ۱۳۵۹، احتساب و دریافت بهره از انواع اعتبارات و وام‌ها و سایر تهسیلات اعتباری حذف شد؛ اما برای جبران هزینه‌های بانک، کارمز یا سود تعیین شده‌ای تعیین گردید (توتونچیان، ۱۳۷۹، ص۷۰۰-۷۰۱). در مرحله آخر که مهم ترین مرحله شکل گیری بانکداری بدون ربا در کشور بود، لایحه عملیات بانکی بدون ربا توسط شورای پول و اعتبار تدوین و در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید.

اهداف و مشکلات بانکداری اسلامی

بانکداری اسلامی دارای اهداف مهمی است که تحقق این اهداف عاملی مهم در موفقیت اقتصاد

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

اسلامی لحاظ می شود. در ادامه، برخی از اهداف بانکداری اسلامی بیان می شود.

أ. استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد و توسعه اقتصاد کشور.

ب. فعالیت در جهت تحقق هدف‌ها و سیاست‌های کلان نظام جمهوری اسلامی ایران با استفاده از ابزارهای پولی و اعتباری.

ج. پدیدآوردن تسهیلات لازم از راه تجهیز سپرده‌ها، پس اندازها و دیگر منابع مالی و تخصیص آنها در جهت تامین شرایط و امکانات کار و سرمایه‌گذاری به منظور اجرای.

د. حفظ ارزش پول و پدیدآوردن تعادل در موازنه پرداخت‌ها و تسهیل مبادله‌های بازرگانی.

ه. تسهیل در امور پرداخت‌ها، دریافت‌ها، مبادله‌ها، معامله‌ها و دیگر خدماتی که بنابر قانون بر عهده نظام بانکی گذاشته می‌شود.

و. انجام عملیات مربوط به اوراق و اسناد بهادار طبق قانون و مقررات.

ز. نگهداری وجوه ریالی موسسه‌های پولی و مالی بین‌المللی یا موسسه‌های مشابه یا وابسته به آ نها طبق قانون و مقررات.

ح. ارائه انواع خدمات بانکی براساس عقودهای شرعی طبق قانون و مقررات؛ عملیات بانکی مربوط به برنامه‌های اقتصادی دولت که طبق قانون باید از راه نظام پولی و اعتباری انجام گیرد (موسویان ۱۳۸۶).

در مقابل دستیابی به این اهداف بانکداری اسلامی دارای برخی مشکلات و چالش‌هایی است که بر عملکرد مناسب و غیرربوی آن اثر می‌گذارد. در ادامه به بررسی برخی از این چالش‌ها بیان می‌شود.

۱- شبیه‌سازی نظام بانکداری ربوی: ابزارهای مالی اسلامی که به وسیله‌ی بانک‌ها و سازمان‌های مالی اسلامی، جهت برآورد کردن نیازهای گوناگون سرمایه‌گذاران و کارفرمایان مورد استفاده قرار می‌گیرد، از شش روش اصلی تامین مالی سرچشمه گرفته‌اند، شامل: مضاربه، مشارکت، بیع مرابحه، اجاره، بیع سلم، قرض‌الحسنه. بانک‌های اسلامی جهت حسابداری معاملات مزبور به طور عام از بهره‌ی حسابداری استفاده می‌کنند. اصل مشکلات بانکداری اسلامی در ایران و دیگر کشورها مربوط به استفاده این بانک‌ها از قراردادهایی است که به نوعی کارکرد بهره دارند (علوی، ۱۳۸۸، ص۲۳).

۲- عدم ارائه تعریفی روشن و کاربردی از نظام بانکی و تبیین قلمرو شمول قانون: یک قانون مناسب باید از جهت قلمرو شمول قانون روشن و گویا باشد، این ویژگی در قانون فعلی رعایت نشده است. امروزه موسسه‌های اعتباری بانکی و غیربانکی با نام‌های گوناگون در کشور تاسیس شده‌اند که از یک طرف معامله‌های شبیه بانک‌ها دارند و از طرف دیگر با نام بانک نیستند.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

۳- زمان بر بودن و تعدد مراحل اعطای تسهیلات: در بانکداری بدون ربا فرایند اخذ تسهیلات دارای مراحل متعدد است و مشتری باید فرم‌های زیادی را پر کند و مدت‌ها منتظر بماند تا بانک در مورد اعطای تسهیلات به وی تصمیم‌گیری کند. تعدد مراحل علاوه بر زمان‌بر بودن، سرعت‌عمل بانک را کاهش و هزینه بانک را افزایش می‌دهد (میلانی، ۱۳۷۵، ص۱۱۱).

۴- عدم قابلیت برای طراحی الگوهای متناسب با انواع موسسه‌های اعتباری بانکی و غیربانکی: تجربه بیش از سی سال صنعت بانکداری بدون ربا و تنوع و تحول‌های اقتصادی جامعه‌های اسلامی نشان می‌دهد که قانون عملیات بانکی بدون ربا نباید در الگوی خاصی منحصر شود، بلکه باید چنان جامع و کامل طراحی شود که هر الگوی عملیاتی را بتواند پوشش دهد.

۵- عدم جامعیت و نارسایی قانون درباره هدف‌ها و سلیقه‌های سپرده‌گذاران: یک نظام بانکی کامل باید با طراحی انواع سپرده‌ها و تسهیلات، توان جذب وجوه مازاد همه سپرده‌گذاران را داشته باشد. عدم جامعیت و نارسایی قانون درباره هدف‌ها و سلیقه‌های متقاضیان تسهیلات، اعطای تسهیلات را با مشکل‌ها و نارسایی‌هایی روبه رو می‌کند، در برخی موارد ، بانک‌ها و موسسه‌های اعتباری غیربانکی راهکار لازم برای اعطای تسهیلات را ندارند، در مواردی راهکار موجود متناسب با نیاز مشتری نیست در نتیجه خیلی از قراردادها صوری می شود و در برخی موارد امکان اجرای صحیح آن در بانک‌ها وجود ندارد و یا نیازمند هزینه عملیاتی بالایی است. این در حالی است که غنای فقه اسلامی و تجربه بعضی از بانک‌های بدون ربا نشان می‌دهد که با وارد کردن عقدهای مناسب‌تر می‌توان خلا موجود را پر کرد.

۱- استقراض دولت از نظام بانکی: گرچه ابداع ابزارهایی که بدون شبهه ربوی، کسری بودجه دولت را تامین می‌کند، مشکل به نظر می رسد. اما از آنجا که دولت اصلی‌ترین متقاضی دریافت تسهیلات است، حل این مشکل برای تکامل نظام بانکداری بدون ربا امری حیاتی است (دلقندی، ۱۳۷۸، ص۴۰۷).

گرچه قانون بانکداری بدون ربا بدلیل تاکید بر عقود بازده ثابت و شبیه‌سازی نظام بهره، دارای مشکلات ساختاری است اما اگر همین قانون نیز اجرا می‌شد، مشکلات کمتری پدید می‌آمد. از جمله برخی مشکلات اجرایی عبارتند از:

أ. ضعف نظام آموزش بانکداری اسلامی: تمام قوانین اجتماعی و از جمله قوانین بانکداری اسلامی، زمانی کارایی لازم را دارند که مردم و مسئولان نسبت به آن قوانین آگاهی کافی داشته باشند. تا زمانی که آگاهی لازم در این زمینه بین مردم (ارباب رجوع) و مسئولان (متصدیان امور بانکی) ایجاد نشود، امکان اجرای دقیق قوانین وجود ندارد (علوی، ۱۳۸۸، ص۵۹).

ب. تصور نظام بانکداری ربوی در جامعه: بر اساس تحقیق‌هایی که انجام شده در صد کمی از

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

مردم با ماهیت بانکداری اسلامی آشنایی دارند و غالبا تصور بانکداری ربوی را دارند. قریب به اتفاق گیرندگان تسهیلات از بانک‌ها، قصد انشاء برای یک نوع مشارکت با بانک نمی‌کنند و قرارداد خود را با قصد اخذ وام منعقد می‌کنند. در حالی که متون قراردادی که امضا می‌کنند، متون عقود اسلامی است (علوی، ۱۳۸۸، ص۶۹).

ج. ضعف یک نظام نظارتی کارآمد: به طور کلی هر سیستمی یک هدف دارد و هر یک از اعضای سیستم کاری به عهده دارند تا سیستم به آن هدف برسد. موضوع اصلی نظارت عبارتست از کنترل عملکرد، زمان و هزینه طرح. اگر نظارت بر فعالیت سیستم نباشد همواره این امکان وجود دارد تا انحراف یا اختلالی در روند فعالیت اعضای سیستم صورت پذیرد. در بانکداری اسلامی نظارت یک نقش اساسی را بازی می‌کند. متاسفانه نظارت در بانکداری کنونی ایران به شدت ضعیف می‌باشد و در اغلب موارد پس از پرداخت تسهیلات، کنترل و نظارت وجود ندارد (مهدوی، ۱۳۷۹، ص۷۵)

صوری شدن عقود

در این قسمت به طور خاص به بررسی یکی از مشکلات بانکداری بدون ربا یعنی صوری شدن عقود پرداخته می شود. یکی از مهم‌ترین چالش‌ها و مشکلاتی که بانکداری اسلامی با آن روبه‌رو است، مشکل صوری‌سازی عقود است. این مشکل در کنار سایر مشکلات اساسی در بانکداری اسلامی مانند عدم آشنایی کارکنان بانک‌ها با عقود اسلامی باعث شده است که بانکداری اسلامی در اجرا از قانون بانکداری بدون ربا فاصله بگیرد.

در صوری شدن قراردادها با اینکه علی‌الظاهر قرار داد شرعی در بانک امضا می‌شود، اما در عمل تنها چند فاکتور صوری به بانک‌ها تحویل داده می شود. حجم این فاکتورهای صوری ارائه شده به بانک و شیوع آن به گونه‌ای گسترده بوده است که بسیاری از اقتصاددانان و فقیهان رای به ربوی بودن این معاملات داده‌اند. چرا که در فقه به موجب قاعده «العقود تابع للقصود» معاملات که در آن فقدان قصد انشاء و دروتی باشد، باطل است و آن معامله یک معامله‌ی ربوی خواهد بود.

به دلیل تفاوت «ماهیت معامله و اسناد قراردادها» تهیه و ارائه اسناد صوری در معاملات بانکی به صورت و آفت عام البلوا درآمده است و حتی در مواقعی که گزارش‌های نظارتی بازرسی داخلی بانک‌ها، وجود برخی مدارک صوری را احراز می‌کنند و آن را به صورت یک ایراد مطرح می‌کنند، پاسخ شعب و مسئولین مربوطه این است که، این رسم همه‌جا وجود دارد و غیر از این نمی‌توان کاری انجام داد و در صورت مقاومت و یا رد این روش‌های رایج، مشتری خود را از دست می‌دهیم. مواردی همانند: فاکتورسازی صوری برای مضاربه و ... به وفور قابل ذکر است.

در عقود مضاربه، فروش اقساطی و اجاره به شرط تملیک برای دریافت تسهیلات بانکی،

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

پیش‌فاکتور ارائه می‌شود و جعل بودن پیش‌فاکتور سبب می‌شود تا مشروعیت کل فرایند، مورد پرسش قرار گیرد. مسئولان نظام بانکی به این امر اذعان دارند، ولی آن را از تبانی فروشنده کالا و خریدار (متقاضی تسهیلات) ناشی می‌دانند (میرجلیلی، ۱۳۷۴، ص۱۰۱).

اما واقعیت این است که این چالش ریشه در بسیاری از مشکلات دیگر دارد، که بانکداری اسلامی در عمل با آنها مواجه است. به طور مثال پیچیده بودن قوانین و عدم اطلاع کافی کارمندان و مشتریان بانک‌ها از این قوانین به مشکل صوری شدن عقود دامن می‌زند.

پیچیده بودن فهم عملیات بانکی، افزون بر اینکه هزینه آموزشی و هزینه پرسنلی عملیات را بالا می‌برد، باعث ناراحتی مشتریان و صوری شدن معاملات می‌شود؛ به طوری که مشتری بدون فهم و قصد جدی معامله، قرارداد مکتوب را امضا و تسهیلات را دریافت می‌کند، و این در مواردی آثاری بدتر از ربا بر جای می‌گذارد (رضوانی، ۱۳۷۳، ص۲۴).

برای درک صحیح و بهتر از صوری شدن عقود در قسمت بعد به تعریف معاملات صوری از نظر فقهی و حقوقی می‌پردازیم.

صوری شدن عقود

۱- صوری شدن عقد مضاربه: بسیاری از قراردادهای مضاربه، این عبارت را در متن خود آورده‌اند که اگر نرخ بازده بانک یا سرمایه‌گذار کمتر از درصدی است که به طور معمول در قرارداد به صورت یک ارزش پولی مطلق از سهم سود نوشته می‌شود، بانک یا سرمایه‌گذار حق رسیدگی به عملیات کارفرما را دارد. برای پرهیز از چنین ممیزی، کارفرمایان نوعا بدون توجه به سود و زیان واقعی، آن نرخ را می‌پردازند که با نرخ بهره بازار برابری تابع واری دارد.

۲- . ارائه‌ی پیش‌فاکتور جعلی: گاه اصلا کالایی وجود ندارد تا فاکتوری صادر شود و تسهیلات صرفا برای مصرف دریافت شده است. به این ترتیب اشخاص بدون اینکه کالایی خریداری نمایند، تنها فاکتور تهیه کرده‌اند و به بانک ارائه داده‌اند. بنابراین بایستی فاکتورهای ارائه شده در عقود مضاربه و فروش اقساطی شدیدا کنترل شود.

۳- . سفته صوری در خرید دین: در خرید دین سفته صوری به بانک ارائه می‌شود در حالی که خرید دین محقق نشده است و مشروعیت ندارد. بانک‌ها نیز بدون بررسی و اطمینان کامل از واقعی بودن اسناد ارائه شده و دین مندرج در آنها، به عقد خرید دین اقدام می‌کنند (علوی، ۱۳۸۸، ص۵۶-۵۹).

۴- در این قسمت به طور خلاصه مفاهیمی همچون عقد و قصد را بیان می‌کنیم.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

۱- عقد

عقد در لغت، به معنای بستن، گره زدن، محکم کردن و عهد محکم، موثق و مشدد است. جمع عقد، عقود اســـت (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج۱، ص۱۴۰-۱۴۱؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج۳، ص۲۹۶؛ طریحی، ۱۴۱۶ق، ج۳، ص۱۰۳). عقد در اصـــطلاح حقوق‌دانان و به تبع آنها در قانون مدنی (ماده ۱۸۳)، به تعهد معنا شده است. این تعریف حقوق‌دانان و قانون از عقد به سبب خلط و بی‌دقتی در ماهیت و حقیقت امور اعتباری اسـت. عقد یکی از امور اعتباری اسـت که نوع و شـکل خاصـی از آن تشـکیل دهنده ذات یک قسم از اقسام گوناگون است. عقد دارای انواع و اقسام گوناگون است که در هر قسم، شکل و نحوه اعتبار آن را از دیگر اقسام جدا می‌سازد.

۲- قصد

قصد در لغت، به معنای اعتدال و میانه‌روی، استقامت و درستی راه، اراده و اختیار است (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج۵، ص۵۵؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج۳، ص۳۵۳؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج۵، ص۹۵).

قصد در اصطلاح، دارای سه معناست: اراده؛ هدف یا علت غایی؛ انشا و اعتبار. قصد در هر یک از معانی مزبور، دارای کاربرد خاصی است که معمولاً درباره آن خلط و اشتباهات فروانی رخ می‌دهد.

۳- قصد به معنای انشا

انشا به معنای ایجاد معنا به صورت فرضی و اعتباری است که به وسیله زبان یا عمل ابراز می‌گردد. مقصـود از انشـا در اینجا، عبارت اسـت از: فرض و تصـور یک معنا در ذهن. وقت معنایی را در ذهن تصور می‌کنیم و با تصور خود به آن وجود می‌بخشیم در واقع، انشا صورت گرفته است. امور اعتباری با انشـا و تصـور ما به وجود می‌آیند و ظرف و محل تحقق آنها در ذهن اسـت که در آن با تصـور به وجود می‌آیند و با صرف تصور از آنها به وجودشان خاتمه داده می شود. قصد به معنای انشا، منظور فقها را از این واژه در عقود و ایقاعات تشکیل می‌دهد و نباید بین این معنا و معانی دیگر خلط نمود. ازاین رو، وقتی در متون حقوق اسـلامی از شـرایط عقد و ایقاع سـخن به میان می‌آید و قصـد را در زمره شـرایط مطرح می‌کنند، منظورشـان از قصـد، انشـا اسـت. برای مثال، درعقد بیع می‌گویند: از جمله شرایط صحت این قرارداد، قصد است. در اینجا، منظور این است که باید معنایی که حقیقت بیع را تشکیل می‌دهد انشا شده، در ذهن ایجاد گردد (عاملی، بی‌تا، ج۱، ص۱۰۱؛ روحانی، ۱۴۲۹ق، ج۳، ص۴۱۵؛ ایروانی، ۱۴۰۶ق، ج۱، ص۱۰۷).

یکی از مباحث مهم در قراردادها به ویژه قراردادهای مالی، این است که از دیدگاه فقه اسلام، تحقق قرارداد به تحقق الفاظ و شکل صوری آن است یا به تحقق معنا و مفاد قرارداد بستگی دارد.

در پاسخ به این پرسش، دو گرایش فقهی وجود دارد : گرایش نخست، بر شکل صوری قرارداد تاکید می‌کند و آنچه از نظر او اهمیت دارد، الفاظ و واژه‌های به کار رفته در قرارداد است؛ در حالی

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

که براساس گرایش دوم، مهم، محتوا و مقصود متعاملان است که با الفاظ یا اعمالی بیان می شود. فقیهان در موارد متعددی به این موضـــوع پرداخته‌اند؛ مانند: بحث حیله‌های ربا، بحث از قواعد فقهی، بحث قراردادهایی که در حالات سهو، غفلت و دیوانگی از انسان صادرمی‌شود و امثال آ نها. گرایش غالب برای فقیهان در طول تاریخ، گرایش دوم است (تسخیری، ۱۳۸۴). از اقسام حیله ربا عبارتند از:

حیله عقد صوری: عقد صوری حیله‌ای است که در آن، از اسم عقود اسلامی سوء استفاده، می‌شود و به جهت همین سوء استفاده عنوان حیله را برای آن به کار می‌بریم.

فعالیت‌های صوری در نسبت با مبحث ربا و یا سوء استفاده از اسم عقود اسلامی به دو گونه است:

۱. معامله صـوری دسـته اول: اینکه عقد شـرعی ای که قرار اسـت به واسـطه‌ی آن، عملکرد غیرربوی باشد اصلا مورد قصد قرار نگیرد و قصد، همان گرفتن یا دادن پول در ازای تحویل آن همراه با زیاده باشد (با این فرض که نحوه انعقاد این عقد به گونه‌ای است که عرفا تفاوتی بین آن و قرض ربوی نباشد و ما این عدم تفاوت را از جهت صدق حقیقت قرض ربوی اشکال می‌کنیم.) در این صورت، حتی در منظر کسانی که حیله ربا را جایز می‌دانند نیز این معامله ممنوع است؛ چرا که حقیقتا رباست.

۲. معامله صوری دسته دوم: اینکه عقد شرعی مورد قصد قرار گیرد؛ اما به آن دسته از لوازم و احکامی که ممیز ربا از عقود شرعی هستند، در مقام انشای عقد و یا در مقام عمل، پایبندی وجود نداشته باشد. در این فرض، این قرارداد به شکل صوری و بدون التزام به احکام ممیز قرارداد از ربا بسته شده و عدم رعایت احکام آن ما را دچار ربا می‌کند. اگر در مقام انشای عقد مفروض طرفین قرارداد (چه به صورت مصرح و چه به صورت ارتکازی) این با شد که این احکام رعایت نشوند، حقیقت این معامله با توجه به عملکرد آن قرض ربوی خواهد بود. و حتی از منظر کسانی که حیله ربا را جایز می‌دانند نیز این معامله ربا و باطل است. معنای این مطلب این است که در حقیقت، این شخص قصد آن عقد شرعی را نکرده است؛ بلکه قصد قرض به شرط زیاده را کرده اسـت و آنچه که به زبان آورده یا از ذهن گذرانده حقیقت عملکردی را که قصـد حقیقی او بدان متوجه است تغییر نمی‌دهد (محقق، ۱۳۹۰).

همچنین یکی از اصول صحت معاملات در فقه و قانون مدنی، وجود قصد انشاء در مرحله انعقاد قرار دادها است. قصد در لغت به معانی مختلفی همچون استقامت و درستی راه، اعتدال و میانه‌روی، اراده و اختیار و تعمد به کار رفته است (ابن منظور،۱۴۰۸،ص۳۵۳؛ راغب اصفهانی، ۱۴۲۷، ص۶۷۲؛ العسکری و الجزایری، ص۴۲۹-۴۳۰؛ حسینی، ۱۳۸۵، ص۳۹۶). و در اصطلاح، حقیقت قصد عبارت

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

است از عزم و اراده بر انشاء التزام و تعهد (لطفی، ۱۳۸۸، ص۶۲-۶۳).

حقوق‌دانان در تعریف معامله صـوری گفته‌اند: «معامله‌ی صـوری را معامله‌ای گویند که طرفین قصد جدی برای به وجود آوردن آثار حقوقی آن معامله نداشته باشند» (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ص۹۸۰). بنابراین معامله‌ی صوری معامله‌ای است که بدون قصد انشا و به ظاهر منعقد شود یعنی طرفین چنین وانمود می‌کنند که عقدی را منعقد ساخته‌اند و حال آنکه محتوای آن را قصد نکرده‌اند و قصد آنها بر خلاف صورت ظاهر عقد است. در این صورت، عمل حقوقی که از جمله اعمال ارادی و انشایی است، به وجود نمی‌آید؛ زیرا در قرار داد صوری قصد تلفظ وجود دارد اما این قصد، جدیت و قطعیت ندارد و بنابراین انشاء محقق نمی‌شود (نظرپور، ۱۳۹۱). همانطور که مشاهده کردیم صوری شدن عقود هم از نظر فقهی و هم از نظر حقوقی باعث باطل شدن قرارداد و ربوی شدن قراردادهای بانکی می‌شود.

پیشینه تحقیق

در جدول (۱) خلاصـه تحقیقات قبلی ارائه شـده اسـت. عمده تحقیقات انجام شـده به لحاظ تئوریک دلایل و امکان صوری شدن عقود در بانکداری اسلامی را بررسی کرده‌اند. در این مطالعه با توجه به مبانی تئوریک امکان صوری شدن تحقیقی میدانی برای بررسی عملی صوری شدن انجام شـده که وجه تمایز این مقاله با مقالاتی اسـت که از جنبه تئوریک این موضـوع را مورد توجه قرار داده‌اند.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

جدول ۱. خلاصه تحقیقات قبلی

محقق	مطالعه‌ی موردی	روش تحقیق	نتیجه
محمدعلی تسخیری (۱۳۸۴)	جایگاه الفاظ و معانی در قراردادهای مالی	تحلیلی	به بررسی لفظ و محتوا در قراردادها از نظر فقهی پرداخته اند، و بدین نتیجه رسیده است که، آنچه از دید آموزه های اسلام قابل دفاع است معنا و مقصود متعاملین است و احکام شرعی معامله بر مقصود مترتب می‌شود.
سیدعباس موسویان (۱۳۸۴)	ارزیابی قراردادها و شیوه‌های اعطای تسهیلات در بانکداری بدون ربا	تحلیلی	بررسی قراردادها و شیوه‌ی اعطای تسهیلات مورد استفاده نظام بانکی و ارائه پیشنهاد در رابطه با بخش تخصیصی منابع بانک تجاری.
سیدعباس موسویان و همکاران (۱۳۸۹)	نقش شورای تخصصی فقهی در ارتقای سطح مشروعیت و کارایی بانک‌های اسلامی	توصیفی و تحلیلی	تشکیل شورای فقهی، سطح مشروعیت و کارایی بانک های اسلامی را ارتقا می‌دهد.
رامین پاشایی‌فام (۱۳۹۰)	بررسی اندازه بهینه بانک از نظر اقتصادی (بانک سپه)	میدانی	با بررسی شاخص‌های ارزیابی عملکرد بانک‌ها و لزوم رعایت الزامات در تعیین اندازه بانک‌ها، و عملکرد بانک سپه را مورد بررسی قرار داده‌اند.
محمدجواد محقق (۱۳۹۰)	درآمدی بر تدوین شاخص ربا در بانکداری اسلامی	توصیفی	طراحی جدولی که نشان‌دهنده‌ی درجه‌ی انحراف قراردادها از حیث ربوی بودن است و نیز با پیشنهاد دو نسبت (نسبت ارزش قراردادهای ربوی) و (نسبت سود حاصل از ربا)، شاخص ربا در بانکداری اسلامی تدوین می‌شود.
نظرپور و همکاران (۱۳۹۱)	شاخص‌های صوری شدن معاملات در عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران؛ تسهیلات اعطایی شعب بانک تجارت مشهد مقدس	میدانی	با استخراج شاخص‌های صوری‌سازی عقود، و با بررسی بانک‌های تجارت مشهد نتیجه گرفتند که بیش از نیمی از معاملات بانکی در شعب بانک تجارت مشهد صوری است.
محمدرسول آهنگران (۱۳۹۲)	نگاهی نوین به قاعده‌ی (تبعیت عقد از قصد) با تاکید بر کاربردهای آن در بانکداری اسلامی	تحلیلی	بررسی مفهوم عقد و قصد و بررسی کاربردهای این تحلیل‌ها در عملیات بانکداری بدون ربا.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

البته تحقیقاتی مانند نظرپور و همکاران (۱۳۹۱) به مطالعه عملی امکان صوری شدن عقود در بانکداری کشـــور پرداخته‌اند، که در این تحقیق نیز از روش و دســـتاوردهای نظرپور و همکاران (۱۳۹۱) اســـتفاده شـــده اســـت. وجه تمایز این تحقیق با تحقیقاتی مانند تحقیق نظرپور و همکاران (۱۳۹۱) در این است که در این تحقیق به جنبه‌های صوری شدن از جمله بسترهای صوری شدن، صوری شدن در عمل و دیدگاه منفی نسبت به بانکداری فعلی (از این جهت که به آن به عنوان یک بانک غیر اسلامی نگاه شود) به تفکیک توجه شده است.

مطالعه موردی

در قسمت قبل مبانی نظری تحقیق را بیان نمودیم، در این قسمت با توجه به یک مطالعه تجربی و با استفاده از روش میدانی به بررسی عملکرد بانکداری بدون ربا در عمل و از حیث صوری شدن عقود می‌پردازیم. هدف در این قسمت پاسخ به سه سوال اصلی زیر است:

۱- آیا بسترهای صوری شدن عقود در بانکداری فعلی کشور وجود دارد؟

۲- آیا صوری شدن عقود بانکداری بدون ربا در عمل اتفاق افتاد است؟

۳- آیا دید منفی نسبت به سیستم فعلی بانکداری کشور وجود دارد؟ یعنی آیا بانکداری فعلی کشور به عنوان یک بانکداری غیر اسلامی دیده می‌شود؟

ابزار جمع آوری اطلاعات ما در این تحقیق، پرسش‌نامه بوده و برای دو گروه، کارکنان بانک ها و مشتریان طراحی شده است.

۱- جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری ما در این پژوهش شعب بانک ملت شهر شیراز بوده است. حجم نمونه شامل کارکنان و نمونه‌ای از مشتریان ۲۵ شعبه می‌باشد.

۲- معیار تحلیل

برای سنجش پاسخ به پرسش‌ها به جز میانگین پاسخ افراد به پرسش‌ها، فاصله اطمینان پاسخ‌ها در سطح ۹۵ درصد نیز مورد بررسی قرار گرفته شده است. روش محاسبه حد پایینی فاصله اطمینان در سطوح اطمینان مختلف به صورت $\bar{p} - t_{\frac{\alpha}{2}}(\frac{\bar{p}\bar{q}}{n})^{0.5}$ و روش محاسبه حد بالایی فاصله اطمینان به صورت $\bar{p} + t_{\frac{\alpha}{2}}(\frac{\bar{p}\bar{q}}{n})^{0.5}$ می‌باشد. که در این حدود $\bar{p}$ نسبت پاسخ افراد نمونه به گزینه‌ی مورد بررسی از پرسش است (مثلا اگر برای یک پرسش گزینه بله بررسی شود، $\bar{p}$ نسبتی از افراد نمونه

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

است که به پرسش یک جواب بله داده‌اند)، n حجم نمونه بوده و $t_{\frac{\alpha}{2}}$ مقدار توزیع نرمال استاندارد به ازای احتمال α در کل و $\frac{\alpha}{2}$ در هر یک از دو طرف توزیع نرمال است.

۳- بررسی پرسش های کارکنان بانک[۱]

پرسش ۱- آیا شما آموزشی را مبنی بر نحوه اجرای قوانین عقود اسلامی گذرانده اید؟

آمارها نشان دهنده این است که ۸۴ درصد از کارکنان شعب مورد نظر آموزش های مبنی بر اجرای قوانین عقود اسلامی را گذرانده‌اند و ۱۶ درصد این آموزش ها را فرا نگرفته‌اند. پس اکثر کارکنان آموزش های لازمه را برای اجرایی شدن عقود اسلامی گذرانده‌اند. البته جواب این پرسش نشان می‌دهد به لحاظ کمیت سهم بالایی از کارکنان بانک آموزش لازم را دیده‌اند. ولی اینکه به لحاظ کیفیت آموزش داده شده تا چه حد اثرگذار بوده با توجه به پرسش‌های بعدی مشخص می‌شود.

پرسش ۲- آیا مشتریان بانک، نسبت به اسلامی بودن عملیات بانکی احساس مسئولیت می کنند؟

آمارها نشان دهنده این است که بنظر کارکنان ۲۷ درصد مشتریان نسبت به اسلامی بودن عملیات بانکی احساس مسئولیت می کنند و ۷۳ درصد دیگر احساس مسئولیت در این زمینه نمی‌کنند. در این خصوص آموزش های همگانی از طریق رسانه‌ها ضروری است. بر اساس نتایج تحلیل آماری انجام شده در جدول (۲) از نظر کارکنان در سطح ۹۵ درصد اطمینان حداقل ۶۵ درصد مشتریان نسبت به اسلامی بودن عملیات بانکی احساس مسئولیت نمی کنند.

پس از منظر کارکنان بانک ها مشتریان احساس مسئولیتی نسبت به اسلامی بودن عقود بانکی ندارند، که این می تواند دلایل متفاوتی داشته باشد که شاید مهمترین آن عدم آموزش های مناسب و اطلاع رسانی کافی برای مشتریان باشد.

پرسش ۳- به نظر شما آیا قوانین بانکداری بدون ربا از انعطاف کافی برای پاسخ گویی به نیازهای جدید مشتریان برخوردار است؟

داده‌های بدست آمده نشان دهنده این است که ۲۰ درصد کارکنان معتقدند که بانکداری بدون ربا از انعطاف کافی برای پاسخ گویی به نیازهای جدید مشتریان برخوردار است و ۸۰ درصد مابقی اعتقاد دارند که این قانون انعطاف پذیری مناسب را ندارد.

---

۱. پرسش‌نامه مورد استفاده و کل نتایج بدست آمده از آنها در پیوست (۱) و (۲) مقاله ارائه شده است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

با توجه به اینکه اکثر کارکنان آموزش های لازم را در زمینه‌ی قوانین بانکداری بدون ربا گذرانده‌اند و با این حال اکثر آنها معتقدند که این قانون انعطاف لازم برای پاسخ گویی به نیازهای جدید را ندارد، پس به اعتقاد کارکنان قوانین بانکداری بدون ربا ناقص و قابلیت انعطاف پذیری برای مسائل جدید را ندارد. این نکته مهمی است که ضرورت توجه به نیازهای فعلی مشتریان و طراحی وام‌هایی در چارچوب عقود اسلامی که بتواند پاسخ‌گوی نیازهای مشتریان باشد را دو چندان می‌کند.

پرسش ۴- به نظر شما تفاوتی میان بهره و سود بانکی وجود دارد؟

در پاسخ به این پرسش ۴۷ درصد از کارکنان اعتقاد دارند که بین بهره و سود بانکی تفاوت وجود دارد و ۵۳ درصد باقی اعتقاد دارند که تفاوتی میان سود بانکی و بهره وجود ندارد.

بنابراین با اینکه اکثر کارکنان آموزش های مورد نیاز برای اجرای عقود بانکداری بدون ربا را گذرانده‌اند اما هنوز عده‌ای تفاوتی میان بهره وسود بانکی قائل نمی‌شوند که این نشان دهنده‌ی عدم آموزش مناسب کارکنان و یا عدم آشنایی کارکنان با قوانین بانکداری بدون رباست. که از این لحاظ اگر چه به لحاظ کمی ۸۴ درصد پاسخ‌دهندگان آموزش بانکداری بدون ربا دیده اند ولی صرفا ۵۴ درصد فرقی بین ربا و سود بانکی در بانکداری فعلی قائل نمی شوند.

از حیث دیگر نیز می توان گفت که احتمالاً قوانین بانکداری بدون ربا در این زمینه دچار اشکالات و نارسایی هایی است. به عبارتی اگر آموزش کارکنان به طور دقیق انجام شده باشد و آنها بتوانند فرق میان ربا و سود در بانکداری بدون ربا را به لحاظ تئوریک تشخیص دهند ولی عملا معتقد باشند که میان ربا و سود فعلی بانکداری کشور تفاوتی وجود ندارد، این بیانگر حجم زیاد عقود صوری در وام های بانکی است.

پرسش ۵- به نظر شما تفاوتی میان بانک های کنونی و بانکداری ربوی وجود دارد؟

آمارها نشان می‌دهد که حدود ۵۲ درصد از کارکنان تفاوتی میان بانکداری ربوی و بانکداری کنونی قائل نمی‌شوند و حدود ۴۸ درصد دیگر تفاوت قائل می‌شوند. این پاسخ نیز مانند پرسش قبل از دو جنبه حائز اهمیت است. یا باید به کیفیت آموزش کارکنان بانک شک کرد و یا اینکه واقعا به لحاظ اجرایی از نظر کسانی که هم به لحاظ تئوریک آموزش دیده اند و هم عملا به لحاظ اجرایی تجربه کار در بانک را دارند، بانکداری فعلی با بانکداری ربوی هیچ تفاوتی ندارد.

مشابه پرسش قبل، با اینکه اکثر کارکنان آموزش های لازم در خصوص قوانین بانکداری بدون ربا را گذرانده‌اند اما هنوز عده‌ای تفاوتی میان بانکداری کنونی و بانکداری ربوی قائل نمی‌شوند.

پرسش ۶- آیا متن قراردادهای بانکی برای مشتریان رسا و قابل فهم است؟

در پاسخ به این پرسش حدود ۴۸ درصد از کارکنان پاسخ بله داده‌اند و حدود ۵۲ درصد دیگر پاسخ خیر

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

داده‌اند. بنابراین اکثر کارکنان اعتقاد دارند که متن قرار دادهای بانکی برای مشتریان رسا و قابل فهم نیست. با توجه به مباحثی که در قسمت مبانی نظری بیان شدن این مورد به باطل شدن قرار دادها می‌انجامد. به این دلیل که مشتری از مفاد قرارداد اطلاع کافی ندارد.

پرسش ۷- آیا شما شرایط اخذ وام در چارچوب عقود اسلامی را برای مشتریان تشریح می‌کنید؟

داده‌ها نشان می‌دهد که ۷۰ درصد از کارکنان شرایط اخذ وام را برای مشتریان تشریح می‌کنند و ۳۰ درصد مابقی این کار را انجام نمی‌دهند. برای تست صحت پاسخ به این پرسش، همین پرسش عینا از مشتریان بانک نیز پرسیده شده است. که در قسمت بعد به آن پرداخته می‌شود.

پرسش ۸- آیا موارد ابطال یک عقد بانکی را می‌دانید چیست؟

در پاسخ به این پرسش ۸۸ درصد کارکنان موارد ابطال یک عقد بانکی را می‌دانند و ۱۲ درصد مابقی با این شرایط آشنایی ندارند. این پاسخ با پاسخ به پرسش اول سازگار است.

جدول ۲. تحلیل پاسخ به پرسش‌های کارکنان بانکی

	حداقل	متوسط	حداکثر		حداقل	متوسط	حداکثر
پرسش ۱				پرسش ۷			
بلی	۰,۷۴	۰,۸۳	۰,۹۳	بلی	۰,۵۸	۰,۷۰	۰,۸۲
خیر	۰۹۰,	۰,۱۷	۲۳۰,	خیر	۲۱۰,	۰,۳۰	۳۹۰,
پرسش ۲				پرسش ۸			
بلی	۰,۱۵	۰,۲۷	۰,۳۸	بلی	۰,۸۰	۰,۸۸	۰,۹۶
خیر	۶۵۰,	۰,۷۳	۸۲۰,	خیر	۰,۰۳	۰,۱۲	۰,۲۰
پرسش ۳				پرسش ۹			
بلی	۰,۱۰	۰,۲۰	۰,۳۰	بلی	۰,۷۴	۰,۸۳	۰,۹۳
خیر	۷۲۰,	۰,۸۰	۸۷,۰	خیر	۰۹۰,	۰,۱۷	۲۴۰,
پرسش ۴				پرسش ۱۰			
بلی	۰,۳۴	۰,۴۷	۰,۵۹	بلی	۰,۱۸	۰,۳۰	۰,۴۲
خیر	۴۴۰,	۰,۵۳	۶۳۰,	خیر	۶۱۰,	۰,۷۰	۷۹۰,
پرسش ۵				پرسش ۱۱			
بلی	۰,۳۶	۰,۴۸	۰,۶۱	بلی	۰,۳۷	۰,۵۰	۰,۶۳
خیر	۴۲۰,	۰,۵۲	۶۱۰,	خیر	۳۷۰,	۰,۵۰	۶۳۰,
پرسش ۶							
بلی	۰,۳۶	۰,۴۸	۰,۶۱				
خیر	۴۲۰,	۰,۵۲	۶۲۰,				

منبع: دستاورد تحقیق

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

پرسش ۹- به نظر شما برای گرفتن وام‌هایی که نیاز به ارائه فاکتور دارد، ایا فاکتورسازی به وسیله مشتریان انجام می‌شود؟

داده‌های استخراج شده نشان می‌دهند که حدود ۸۳ درصد کارکنان اعتقاد دارند که فاکتورسازی به وسیله مشتریان صورت می‌گیرد و ۱۷ درصد مابقی بر این باورند که فاکتورسازی صورت نمی‌گیرد. بر اساس تحلیل انجام شده و نتایج ارائه شده در جدول (۲) در سطح ۹۵ درصد اطمینان (از نظر کارکنان) حداقل ۷۴ درصد مشتریان فاکتورسازی انجام می دهند.

بنابراین اکثر کارکنان با علم به اینکه اکثر فاکتورها صوری است باز هم با مشتری قرارداد تنظیم می‌کنند. این درحالی است که ارائه فاکتور صوری همان طور که در قسمت مبانی نظری آمد یکی از شرایط ابطال قرار داد است. نکته دیگر این است که اکثر کارکنان شرایط ابطال یک قرارداد را هم می‌دانند. بنابراین کارکنانی که آموزش دیده‌اند و شرایط ابطال قرارداد را می‌دانند؛ علم به این دارند که فاکتورسازی انجام می شود. لازم به ذکر است که پاسخ به این پرسش با پاسخ به پرسش با پاسخ با پرسش های ۴ و۵ که بیش از ۵۰ درصد فرقی میان بانکداری فعلی و بانکداری ربوی و همچنین فرقی میان ربا و سود فعلی بانکی قائل نبودند، سازگار است.

پرسش ۱۰- آیا در وام هایی که فعالیت به صورت مشارکتی با بانک انجام می شود، اگر زیانی در فعالیت به وام گیرنده تحمیل شود، بانک در زیان شریک می شود؟

داده‌های استخراج شده نشان می دهد که ۷۰ درصد کارکنان معتقدند که در وام هایی که فعالیت به صورت مشارکتی است اگر زیانی در فعالیت به وام گیرنده تحمیل شود، بانک در زیان شریک نمی‌شود و ۳۰ درصد دیگر چنین اعتقادی ندارند. تحلیل این سوال نیز نشان می‌دهد که از نظر کارکنان در سطح ۹۵ درصد اطمینان حداقل در ۶۱ و حداکثر در ۷۹ درصد موارد بانک در عقود مشارکتی در صورت زیان، عملا مشارکتی نمی کند. بنابراین اکثر کارکنان اعتقاد دارند که بانک‌ها در عمل خلاف قانون بانکداری بدون ربا عمل می‌کنند و به صوری شدن عقود مشارکتی دامن می‌زنند.

پرسش ۱۱- آیا بانک در عقود مشارکتی بر فعالیت کارفرما نظارت می کند؟

طبق آمار نیمی از کارکنان (۵۰ درصد) معتقدند که بانک در عقود مشارکتی به فعالیت کارفرما نظارت می‌کند و نیمی دیگر نیز معتقدند که بانک هیچگونه نظارتی بر فعالیت کارفرما ندارد.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

الف- بررسی پرسش های مشتریان بانک ها:

پرسش ۱- آیا تا کنون از سیستم بانکی وام دریافت کرده اید؟

طبق آمار ۸۷ درصد از شهروندان در نمونه تحقیق ما از سیستم بانکی وام دریافت کرده‌اند و ۱۳ درصد مابقی وام دریافت نکرده‌اند.

پرسش ۲- به نظر شما تفاوتی میان بهره و سود بانکی وجود دارد؟

داده های به دست آمده نشان می‌دهد که ۷۰ درصد از مشتریان بین بهره و سود بانکی تفاوت قائل نمی‌شوند و ۳۰ درصد از آنان بین سود و بهره بانکی تفاوت قائل می‌شوند.

پس با توجه به آمارهای به دست آمده مراجعه کنندگان یا با قانون بانکداری بدون ربا و نحوه عملیات بانکداری کنونی آشنایی کافی ندارند و یا در عمل در آن چارچوب عمل نمی‌کنند. به عبارتی از نظر ۷۰ درصد مشتریان نمونه، تفاوتی میان بهره و سود بانکداری بدون ربا وجود ندارد، در واقع با توجه به این پرسش عملا ۷۰ درصد مشتریان معتقد به صوری بودن عقود در وام‌های بانکداری جاری می‌باشند. بر اساس نتایج ارائه شده از تحلیل در جدول (۳) در سطح ۹۵ درصد حداقل ۶۱ درصد مشتریان تفاوتی میان بهره و سود بانکی قائل نیستند.

پرسش ۳- به نظر شما تفاوتی میان بانک‌های فعلی در ایران و بانکداری ربوی وجود دارد؟

داده‌های بدست آمده نشان می‌دهد که ۶۸ درصد از مشتریان هیچ تفاوتی میان بانکداری فعلی در ایران و بانکداری بدون ربا قائل نیستند و ۳۲ درصد باقی تفاوت قائل می‌شوند.

بنابراین اکثر مشتریان تفاوت اساسی را بین بانکداری کنونی و بانکداری ربوی قائل نمی‌شوند وعملکرد بانکداری بدون ربا را همانند بانکداری ربوی می‌دانند. در واقع با توجه به این پرسش عملا ۶۸ درصد مشتریان معتقد به صوری بودن عقود در وام‌های بانکداری جاری می‌باشند. لازم به ذکر است که بر اساس نتایج تحلیل در سطح ۹۵ درصد حداقل ۵۹ درصد مشتریان تمایزی میان بانکداری فعلی و بانکداری ربوی قائل نیستند. این نتیجه با نتیجه پرسش قبل کاملا سازگار است.

پرسش ۴- آیا متن قراردادهای بانکی رسا و قابل فهم است؟

طبق آمارها ۷۱ درصد از مشتریان معتقدند که متن قراردادهای بانکی رسا و قابل فهم نیستند و ۲۹ درصد از مراجعه کنندگان بر این باورند که متن قراردادها رسا و قابل فهم هستند. بنابراین اکثر مراجعه کنندگان بر این باورند که متن قرار دادها رسا و قابل فهم نیست که این خود یکی از معایب بانکداری بدون ربا محسوب می‌شود. به عبارتی اکثریت مشتریان قراردادهایی را امضاء می‌کنند که خود از مفاد آن اطلاع

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

دقیقی ندارند که این می تواند از جمله موارد ابطال عقد و صوری شدن آن بشود.

پرسش ۵- آیا با عقود بانکداری بدون ربا آشنایی دارید؟

داده‌های بدست آمده نشان می دهد که ۵۹ درصد از مراجعه کنندگان با عقود بانکداری بدون ربا آشنایی ندارند و ۴۱ درصد از مراجعه کنندگان با عقود بانکداری بدون ربا آشنایی دارند. بر اساس نتایج تحلیل در سطح ۹۵ درصد حداقل ۴۹ درصد یعنی حدود نیمی از مشتریان نسبت به عقود بانکداری بدون ربا آشنایی ندارند.

با توجه به این که اکثر مشتریان با عقود بانکداری بدون ربا آشنایی ندارند پس قوانین بانکداری در زمینه آموزش مشتریان ضعف دارد و همانطور که در قسمت مبانی نظری آمد این مورد می تواند منجر به ابطال قرارداد از لحاظ حقوقی و فقهی گردد. جهت برطرف شدن این مشکل استفاده از روش‌های آموزش همگانی از جمله استفاده از رسانه‌ها ضروری است.

پرسش ۶- آیا شرایط اخذ وام در چارچوب عقود اسلامی برای شما توسط کارگزار بانک تشریح شده است؟

طبق آمارهای بدست آمده ۸۰ درصد مشتریان بر این باورند که شرایط اخذ وام در چارچوب عقود اسلامی برای آنها تشریح نشده است و ۲۰ درصد دیگر خلاف این را اظهار کرده‌اند. با توجه به نتایج تحلیل در سطح ۹۵ درصد برای حداقل ۷۲ درصد مشتریان چارچوب عقود وام توسط کارکنان بانک تشریح نشده است.

بنابراین قوانین بانکداری اسلامی در اجرا با مشکلاتی روبرو است که یکی از آنها عدم تشریح قوانین به وسیله کارمندان است. اگر چه در پاسخ به همین پرسش ۷۰ درصد کارکنان ادعا کرده بودند که مفاد قرارداد را برای مشتریان توضیح می‌دهند. این تناقض دو جنبه دارد یا مشتریان و یا کارکنان پاسخ دقیقی به این پرسش نداده اند.

پرسش ۷- آیا موارد ابطال یک عقد بانکی را می دانید؟

طبق آمارهای بدست آمده ۸۰ درصد از مشتریان موارد ابطال یک عقد بانکی را نمی‌دانند و ۲۰ درصد دیگر موارد ابطال یک عقد بانکی را می‌دانند. یعنی در سطح ۹۵ درصد اطمینان حداقل ۷۲ درصد مشتریان با موارد ابطال عقود بانکی آشنایی ندارند.

بنابراین اکثر مشتریان از شرایط ابطال یک عقد بانکی آگاهی ندارند و به همین دلیل بدون توجه به مفاد عقد وارد معامله با بانک شوند که این باعث می‌شود معامله از نظر فقهی و حقوقی باطل شود.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

پرسش ۸- به نظر شما برای گرفتن وام هایی که نیاز به ارائه فاکتور دارد، ایا فاکتورسازی انجام می‌شود؟

طبق داده‌های بدست آمده ۷۹ درصد از مراجعه کنندگان بر این باورند که برای گرفتن وام هایی که نیاز به ارائه فاکتور دارد، فاکتورسازی صورت می‌گیرد و ۲۱ درصد دیگر اعتقاد دارند که چنین عملی اتفاق نمی‌افتد. با توجه به تحلیل انجام شده و نتایج ارائه شده آن در جدول (۳) در سطح ۹۵ درصد اطمینان حداقل ۷۱ درصد مشتریان، از نظر خود آنها، فاکتورسازی می کنند.

بنابراین اکثر مراجعه کنندگان فاکتورسازی در بانک های کنونی را تایید می‌کنند. البته کارکنان بانک ها هم در پاسخ به پرسش مشابه معتقد به فاکتورسازی به وسیله‌ی مشتریان بوده‌اند. این در حالی است که چه از نظر فقهی و چه از نظر حقوقی فاکتورسازی باعث باطل شدن عقد و ربوی شدن فعالیت های بانکی می‌شود.

پرسش ۹- به نظر شما آیا در وام‌هایی که فعالیت به صورت مشارکتی با بانک انجام می شود، اگر زیانی در فعالیت به وام گیرنده تحمیل شود، بانک در زیان شریک می شود؟

طبق اظهارات مشتریان ۸۱ درصد از آنها اعتقاد دارند که در فعالیت هایی که فعالیت به صورت مشارکتی با بانک انجام می شود اگر زیانی در فعالیت به وام گیرنده تحمیل شود بانک در زیان شریک نمی‌شود. ۱۹ درصد دیگر خلاف این را اظهار کرده‌اند. طبق تحلیل آماری انجام شده در سطح ۹۵ درصد اطمینان در حداقل ۷۳ درصد موارد بانک به وظیفه خود در قبال شریک شدن در زیان عقود مشارکتی عمل نمی کنند.

طبق این آمار، اکثر مشتریان اعتقاد دارند آنچه در اجرای عقود در بانک‌های کنونی صورت می‌گیرد خلاف قانون بانکداری بدون ربا است.

پرسش ۱۰- آیا بانک در عقود مشارکتی بر فعالیت کارفرما نظارت می کند؟

بر اساس داده‌های بدست آمده ۷۲ درصد از مشتریان معتقدند بانک در عقود مشارکتی بر فعالیت کارفرما نظارت نمی‌کند و ۲۸ درصد دیگر خلاف این را اظهار کرده‌اند و معتقدند که بانک بر کارفرما نظارت می‌کند. یعنی در سطح ۹۵ درصد اطمینان حداقل در ۶۳ درصد موارد (به اعتقاد مشتریان) بانک بر فعالیت کارفرما نظارت نمی کند.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

جدول ۳. تحلیل پاسخ به پرسش های مشتریان با سطح اطمینان ۹۵ درصد

	حداقل	متوسط	حداکثر		حداقل	متوسط	حداکثر
پرسش ۱				پرسش ۸			
بلی	۰,۸۰	۰,۸۷	۰,۹۴	بلی	۰,۱۲	۰,۲۰	۰,۲۸
خیر	۰,۰۶	۰,۱۳	۰,۲۰	خیر	۷۲۰,	۰,۸۰	۸۷۰,
پرسش ۳				پرسش ۹			
بلی	۰,۲۱	۰,۳۰	۰,۳۹	بلی	۰,۷۱	۰,۷۹	۰,۸۷
خیر	۶۱۰,	۰,۷۰	۷۸۰,	خیر	۱۳۰,	۰,۲۱	۲۹۰,
پرسش ۴				پرسش ۱۰			
بلی	۰,۲۳	۰,۳۲	۰,۴۱	بلی	۰,۱۱	۰,۱۹	۰,۲۷
خیر	۵۹۰,	۰,۶۸	۷۷۰,	خیر	۷۳۰,	۰,۸۱	۸۹۰,
پرسش ۵				پرسش ۱۱			
بلی	۰,۲۰	۰,۲۹	۰,۳۸	بلی	۰,۱۹	۰,۲۸	۰,۳۷
خیر	۶۲۰,	۰,۷۱	۸۰۰,	خیر	۶۳۰,	۰,۷۲	۸۱۰,
پرسش ۶				پرسش ۱۲			
بلی	۰,۳۱	۰,۴۱	۰,۵۱	بلی	۰,۳۳	۰,۴۳	۰,۵۳
خیر	۴۹۰,	۰,۵۹	۶۹۰,	خیر	۴۷۰,	۰,۵۷	۶۷۰,
پرسش ۷				پرسش ۱۳			
بلی	۰,۱۲	۰,۲۰	۰,۲۸	بلی	۰,۱۰	۰,۱۸	۰,۲۶
خیر	۷۲۰,	۰,۸۰	۸۸۰,	خیر	۷۴۰,	۰,۸۲	۹۰,۰

منبع: دستاورد تحقیق

پرسش ۱۱- آیا شما وام هایی را که از بانک دریافت کرده‌اید به همان مقصدی که در متن عقود ذکر شده، هزینه کرده‌اید؟ (به طور مثال وام اخذ شده برای خرید مسکن به خرید کالاهای دیگری مانند اتومبیل و ... اختصاص یافته است؟)

بر اساس داده‌های بدست آمده ۴۳ درصد مشتریان وام‌هایی را که از بانک دریافت کرده‌اند به همان مقصدی که در متن عقود ذکر شده، هزینه کرده‌اند و ۵۷ درصد دیگر وام ها را در مقصدهای دیگری هزینه کرده‌اند. بنابراین در سطح ۹۵ درصد اطمینان حداقل ۴۷ درصد مشتریان وام‌های اخذ شده را به همان مقصدی که اخذ وام کرده‌اند، خرج نمی‌کنند. یعنی به اعتقاد خود مشتریان حداقل حدود نیمی از وام‌های اخذ شده در مقصد اخذ وام خرج نمی‌شود.

پس عده‌ای از مشتریان وام‌های دریافتی را در مسیری به غیر از آنچه در قرارداد آمده است هزینه کرده‌اند که این عمل باعث ابطال قرارداد می‌شود. یکی از دلایل عمده‌ی انجام این عمل به وسیله ی مشتریان عدم آشنایی آنها با متن قراردادها و موارد ابطال قراردادهای بانکی است، که این یک ضعف عمده برای سیستم بانکداری بدون ربا محسوب می‌شود. این نتیجه به نتیجه بدست آمده از پرسش قبل که ۷۲ درصد مشتریان معتقد بودند بانک بر فعالیت وام‌گیرندگان نظارتی ندارد و پرسش ۹ در

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

خصوص فاکتورسازی سازگار است.

پرسش ۱۲- آیا به نظر شما مسئولین اجرایی مخصوصا روسای شعب به ماهیت عقود اسلامی اعتقاد و التزام دارند؟

طبق داده های بدست آمده ۸۲ درصد از مشتریان معتقدند مسئولین اجرایی مخصوصا روسای شعب به ماهیت عقود اسلامی اعتقاد و التزام ندارند و ۱۸ درصد دیگر بر این باورند که اعتقاد و التزامی برای اجرایی شدن قراردادها طبق چارچوب عقود اسلامی در کارکنان وجود دارد. از تحلیل آماری این پرسش در سطح ۹۵ درصد اطمینان نیز بر می آید که که به اعتقاد مشتریان حداقل ۷۴ روسای شعب بانکی به ماهیت عقود اسلامی اعتقاد و التزام ندارند.

بنابراین اکثر مشتریان بانکداری کنونی را بانکداری اسلامی نمی‌دانند چون طبق نتایج تحقیق کارکنان این بانک ها را افرادی می‌دانند که به عقود اسلامی اعتقاد و التزامی ندارند، پس طبق این آمار کارکنان یا آموزش لازم برای اجرایی شدن عقود اسلامی را ندیده‌اند و یا اینکه قانون بانکداری بدون ربا در عمل با مشکلاتی مواجه است که کارکنان نمی‌توانند آن را به درستی اجرا کنند. قابل توجه است که حتی اگر این نظر مشتریان بانک ها اشتباه هم باشد وجود همین باور در ذهن آنها کافی است که به فعالیت های صوری سازی عقود از جمله فاکتورسازی روی بیاورند.

پاسخ به سوال های تحقیق

حال با توجه به نتایج بدست آمده می توان به سوالات تحقیق پاسخ داد. پاسخ به این سوال که آیا بسترهای صوری شدن در بانکداری فعلی وجود دارد؟ با توجه به پاسخ پرسش های ۱، ۳، ۶، ۷ و ۸ کارکنان و پاسخ سوال های ۵، ۶، ۷ و ۸ پرسش های مشتریان داده شده است. بر اساس نتایج بدست آمده در خصوص وجود بسترهای صوری شدن عقود در بانکداری فعلی، که در جدول (۴) ارائه شده است، در سطح احتمال ۹۵ درصد حداقل ۲۹ درصد و به طور متوسط ۳۸ درصد کارکنان معتقد به وجود بسترهای صوری شدن عقود بانکداری بدون ربا می باشند. و در مقابل حداقل ۷۱ درصد معتقدند که بستر ایجاد صوری شدن عقود در نظام فعلی بانکداری وجود ندارد. همچنین در سطح ۹۵ درصد حداقل ۶۴ درصد مشتریان معتقد به وجود بسترهای صوری شدن در بانکداری فعلی می‌باشند. باید توجه کرد که این بسترها از نظر مشتریان بسیار بیشتر از کارکنان است. دلیل اصلی این شکاف نیز به آموزش کارکنان و عدم اطلاع و آموزش مشتریان در خصوص بانکداری بدون ربا بر می‌گردد.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

جدول ۴. خلاصه نتایج کلی بدست آمده

	حداقل	متوسط	حداکثر
بسترهای صوری شدن از نظر کارکنان	۰,۲۹	۰,۳۸	۰,۴۶
بسترهای صوری شدن از نظر مشتریان	۰,۶۴	۰,۷۳	۰,۸۱
صوری شدن عملی از نظر کارکنان	۰,۵۷	۰,۶۸	۰,۷۸
صوری شدن عملی از نظر مشتریان	۰,۴۹	۰,۵۸	۰,۶۷
دیدگاه منفی کارکنان به بانکداری فعلی	۰,۵۰	۰,۵۹	۰,۶۹
دیدگاه منفی مشتریان به بانکداری فعلی	۰,۶۵	۰,۷۳	۰,۸۲

منبع: دستاورد تحقیق

پاسخ به این سوال که آیا صوری شدن عقود بانکداری بدون ربا در عمل اتفاق می افتد؟ با توجه به پاسخ پرسش های ۹، ۱۰ و ۱۱ کارکنان و پاسخ سوال های ۹، ۱۰، ۱۱ و ۱۲ پرسش های مشتریان داده شده است. بر اساس نتایج بدست آمده در خصوص صوری شدن عملی عقود بانکداری فعلی، در سطح احتمال ۹۵ درصد حداقل ۵۷ درصد کارکنان و حداقل ۴۹ درصد مشتریان معتقد به صوری شدن عملی عقود در بانکداری فعلی هستند. بنابراین در کل بیش از نیمی از افراد در پاسخ به این سوال که آیا صوری شدن عقود بانکداری بدون ربا در عمل اتفاق می افتد؟ پاسخ مثبت می‌دهند.

پاسخ به این سوال که آیا دیدگاه منفی نسبت به سیستم فعلی بانکداری کشور وجود دارد؟ با توجه به پاسخ پرسش‌های ۲، ۴ و ۵ کارکنان و پاسخ پرسش های ۳، ۴ و ۱۳ مشتریان داده شده است. بر این اساس، در سطح احتمال ۹۵ حداقل ۵۰ درصد کارکنان و ۶۵ درصد مشتریان بانک، به سیستم بانکی دید منفی داشته و فرقی میان آن با بانکداری ربوی قائل نیستند. در واقع بیش از نیمی از افراد معتقد نیستند که سیستم بانکداری فعلی، در چارچوب بانکداری اسلامی عمل می کند.

نتیجه‌گیری

قانون بانکداری بدون ربا در ایران حدود سه دهه قدمت دارد اما هنوز هم در عمل و اجرا با مشکلات عدیده‌ای روبرو بوده است. یکی از مشکلات اصلی، صوری شدن عقود و فاکتورسازی در قراردادها است. این در حالی است که طبق قاعده‌ی «العقود تابع للقصود» معاملاتی که در آن فقدان قصد انشا باشد، باطل است و آن معامله یک معامله‌ی ربوی خواهد بود. از آنجا که حجم صوری سازی عقود و فاکتورسازی در بانکداری ایران رو به گسترش است لازم است که اقتصاددانان و فعالین حوزه‌ی بانکداری چاره‌ای برای این مشکل بیابند.

تحقیق ما به بررسی عملکرد بانکداری بدون ربا از حیث صوری شدن عقود پرداخت. و با استفاده

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

از روش میدانی، شعب بانک ملت شهر شیراز را مورد بررسی قرار داد. خلاصه ای از نتایج در سوال‌های مشابه در جدول (۵) خلاصه شده است.

جدول ۵. پاسخ به پرسش‌های مشترک

پرسش‌ها	پاسخ کارکنان بانکی		پاسخ مشتریان	
	بله	خیر	بله	خیر
به نظر شما تفاوتی میان بهره و سود بانکی وجود دارد؟	۰/۴۶	۰/۵۴	۰/۳۰	۰/۷۰
تفاوتی میان بانک‌های فعلی ایران و بانکداری ربوی وجود دارد؟	۰/۴۸	۰/۵۲	۰/۳۲	۰/۶۸
آیا متن قراردادهای بانکی رسا و قابل فهم است؟	۰/۴۸	۰/۵۲	۰/۲۹	۰/۷۱
آیا موارد ابطال یک عقد بانکی را می‌دانید؟	۰/۸۸	۰/۱۲	۰/۲۰	۰/۸۰
آیا فاکتورسازی جهت اخذ وام انجام می‌شود؟	۰/۸۴	۰/۱۶	۰/۷۹	۰/۲۱
بانک در زیان شریک در وام‌های مشارکتی شریک می‌شود؟	۰/۳۰	۰/۷۰	۰/۱۹	۰/۸۱
آیا بانک در عقود مشارکتی بر فعالیت کارفرما نظارت می‌کند؟	۰/۵۰	۰/۵۰	۰/۲۸	۰/۷۲

منبع: دستاورد تحقیق

برآورد این مطالعه، این است که بیش از نیمی از قراردادهای بانکی در نمونه‌ی بررسی شده صوری است و در آنها فاکتورسازی صورت می‌گیرد، و همچنین کارکنان بانک آموزش هایی را به صورت کمی گذرانده‌اند اما کیفیت آموزش آنها مناسب نبوده و به اعتقاد مشتریان اکثر کارکنان التزامی به اجرای عقود در چارچوب اسلامی ندارند.

همچنین اکثر مشتریان با عقود اسلامی آشنایی نداشته‌اند و متن قراردادهای بانکی برای ایشان رسا و قابل فهم نبوده که این باعث شده ایشان به مفاد عقود توجه نداشته باشند و قصد طرفین وارد شدن در قراردادهای بانکی نبوده، در نتیجه بیش از نیمی از معاملات در این بانک ها صوری شود. که اگر این معاملات مشمول قاعده‌ی «العقود تابع للقصود» شده و باطل باشند، نتیجه بسیار نگران کننده است. همچنین بر اساس نتایج بدست آمده در پاسخ به پرسش‌های تحقیق باید بیان کرد: پاسخ به هر سه سوال تحقیق شامل وجود بسترهای صوری شودن عقود، صوری شدن عملی عقود و وجود دیدگاه منفی به سیستم بانکداری فعلی از دیدگاه کارکنان و مشتریان مثبت است. به جز مورد مربوط به وجود بسترهای صوری شدن عقود از دیدگاه کارکنان که در این مورد جواب منفی معنادار است.

با توجه به نتایج بدست آمده پیشنهاد می شود جهت از بین رفتن بسترهای صوری شدن عقود نهادهایی مانند صدا و سیما و سایر رسانه های جمعی آموزش بانکداری بدون ربا در سطح عمومی را در دستور کار خود قرار دهند. همچنین جهت کاهش صوری شدن عقود در عمل بانک مرکزی در یک تحقیق گسترده خلاء های قانونی و اجرایی را شناسایی کرده و شروع به برطرف کردن آنها نماید. جهت بهبود دیدگاه جامعه نسبت به بانکداری فعلی اقدام عملی برای کاهش صوری سازی و اقدامات اطلاع رسانی ضروری است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

منابع و مآخذ

ابن فارس، احمد (۱۴۰۴ق)، «معجم مقائیس اللغه»، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.

ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، «لسان العرب»، ج سوم، بیروت، دارالفکر.

ایروانی، علی، (۱۴۰۶ق)، «حاشیه المکاسب»، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

تسخیری، آیت‌الله‌محمدعلی (۱۳۸۴)، «جایگاه الفاظ و معانی در قراردادهای مالی»، فصلنامه‌ی اقتصاد اسلامی، سال پنجم، تابستان ۱۳۸۴.

توتونچیان، ایرج (۱۳۷۹)، «پول و بانکداری اسلامی و مقایسه‌ی آن به نظام سرمایه‌داری».

جعفری‌لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۸)، «مبسوط در ترمینولوژی حقوق»، گنج دانش.

حاتمی، ظاهر، و سمیه ناصرامینی‌جلودارلو (۱۳۹۲) «اخلاق در بانکداری اسلامی،مهمترین اصول اخلاقی حاکم بر اخلاق چیست؟»، سایت پژوهشکده‌ی پولی و بانکی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران www.mbri.ac.ir.

حسینی، سیدشمس‌الدین، و امیررضا سوری (۱۳۸۶)، «کارایی بانک‌های ایران و عوامل موثر برآن»، نشریه: اقتصاد، پژوهشنامه‌ی اقتصادی، شماره۲۵، ص۱۲۷-۱۵۶.

دایره‌المعارف بزرگ اسلامی (۱۳۷۶)، ج ۱۱، واژه‌ی بانک و بانکداری، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.

دلقندی، ابوالفضل (۱۳۷۸)، «بررسی نارسایی‌های ساختاری مالی در سیستم بانکی کشور، مجموعه مقالات نهمین کنفرانس پولی و ارزی، پژوهشکده تحقیقات پولی و ارزی، ص۴۰۷-۴۲۲.

رضوانی، غلامرضا (۱۳۷۳)، مجموعه مقالات پنجمین همایش بانکداری اسلامی، تهران، موسسه عالی بانکداری.

روحانی، صادق، (۱۴۲۹ق)، «منهاج الفقاهه»، ج پنجم، قم، انوار الهدی.

عاملی، بی‌تا، « القواعد و الفوائد»، قم، کتابفروشی مفید.

علوی، یحیی (۱۳۸۸)، «بانکداری بدون ربا (چالش‌ها و راهکارها)»، نشر: تهران، دانشگاه امام صادق (ع).

فراهیدی، خلیل بن احمد، (۱۴۱۰ق)، «کتاب العین»، ج دوم، قم، هجرت.

محقق، محمدجواد (۱۳۹۰)، «درآمدی بر تدوین شاخص ربا در بانکداری اسلامی»، معرفت اقتصادی، سال دوم، شماره دوم، پیاپی چهارم، بهار و تابستان ۱۳۹۰.

محقق‌نیا، محمدجواد (۱۳۹۲)، «ساختار بانکداری اسلامی و ارائه الگو برای بانکداری اسلامی در ایران»، تهران: نشر دانشگاه علامه طباطبایی.

موسویان، سیدعباس (۱۳۸۵)، «الگوی جدید بانکداری بدون ربا»،فصلنامه‌ی علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی.

موسویان، سیدعباس (۱۳۸۶)، «نقد و بررسی قانون عملیات بانکی بدون ربا و پیشنهاد قانون

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

جایگزین»، فصلنامه‌ی علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال هفتم، شماره‌ی۲۵.
میرجلیلی، سیدحسین (۱۳۷۴)، «بررسی و ارزیابی بانکداری بدون ربا در ایران»، تهران: وزارت اقتصاد و دارایی، معاونت امور اقتصادی، چاپ اول.
میلانی، سیدعلی (۱۳۷۶)، «مشکلات و راهکارهای تامین منابع در بانک‌های تخصصی»، مجموعه مقالات هشتمین کنفرانس بانکداری اسلامی، موسسه عالی بانکداری ایران، ص۶۷-۸۱.
نظرپور، محمدنقی؛ محمدرضا یوسفی‌شیخ‌رباط و میمنت ابراهیمی (۱۳۹۱)، «شاخص‌های صوری شدن معاملات در عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران؛ بررسی موردی: تسهیلات اعطایی شعب بانک تجارت مشهد مقدس»، فصلنامه‌ی پژوهشی‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، سال چهاردهم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۳

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

پیوست ۱. پرسش نامه ها

الف) پرسش نامه ارزیابی بانکداری بدون ربا (از حیث صوری شدن عقود) مخصوص مشتریان

۱. آیا تا کنون از سیستم بانکی وام دریافت کرده‌اید؟	بله ☐	خیر☐
۲. در چارچوب چه عقدی وام دریافت کرده‌اید؟ نام ببرید:		
۳. به نظر شما تفاوتی میان بهره و سود بانکی وجود دارد؟	بله ☐	خیر☐
۴. به نظر شما تفاوتی میان بانک‌های فعلی در ایران و بانکداری ربوی وجود دارد؟	بله ☐	خیر☐
۵. آیا متن قراردادهای بانکی رسا و قابل فهم است؟	بله ☐	خیر☐
۶. آیا با عقود بانکداری بدون ربا آشنایی دارید؟	بله ☐	خیر☐
۷. آیا شرایط اخذ وام در چارچوب عقود اسلامی برای شما توسط کارگزار بانک تشریح شده است؟	بله ☐	خیر☐
۸. آیا موارد ابطال یک عقد بانکی را می‌دانید؟	بله ☐	خیر☐
۹. به نظر شما برای گرفتن وام هایی که نیاز به ارئه فاکتور دارد، ایا فاکتورسازی انجام می‌شود؟	بله ☐	خیر☐
۱۰. به نظر شما آیا در وام‌هایی که فعالیت به صورت مشارکتی با بانک انجام می‌شود، اگر زیانی در فعالیت به وام گیرنده تحمیل شود، بانک در زیان شریک می‌شود؟	بله ☐	خیر☐
۱۱. آیا بانک در عقود مشارکتی بر فعالیت کارفرما نظارت می‌کند؟	بله ☐	خیر☐
۱۲. آیا شما وام‌هایی را که از بانک دریافت کرده‌اید به همان مقصدی که در متن عقود ذکر شده، هزینه کرده‌اید؟ (به طور مثال وام اخذ شده برای خرید مسکن به خرید کالاهای دیگری مانند اتومبیل و ... اختصاص یافته است؟)	بله ☐	خیر☐
۱۳. آیا به نظر شما مسئولین اجرایی مخصوصا روسای شعب به ماهیت عقود اسلامی اعتقاد و التزام دارند؟	بله ☐	خیر☐

ب) پرسشنامه ارزیابی بانکداری بدون ربا (از حیث صوری شدن عقود) مخصوص کارکنان بانک

۱. آیا شما آموزشی را مبنی بر نحوه اجرای قوانین عقود اسلامی گذرانده‌اید؟	بله ☐	خیر☐
۲. آیا مشتریان بانک، نسبت به اسلامی بودن عملیات بانکی احساس مسئولیت می‌کنند؟	بله ☐	خیر☐
۳. به نظر شما آیا قوانین بانکداری بدون ربا از انعطاف کافی برای پاسخ‌گویی به نیازهای جدید مشتریان برخوردار است؟	بله ☐	خیر☐
۴. به نظر شما تفاوتی میان بهره و سود بانکی وجود دارد؟	بله ☐	خیر☐
۵. به نظر شما تفاوتی میان بانک‌های کنونی و بانکداری ربوی وجود دارد؟	بله ☐	خیر☐
۶. آیا متن قراردادهای بانکی برای مشتریان رسا و قابل فهم است؟	بله ☐	خیر☐
۷. آیا شما شرایط اخذ وام در چارچوب عقود اسلامی را برای مشتریان تشریح می‌کنید؟	بله ☐	خیر☐
۸. آیا موارد ابطال یک عقد بانکی را می‌دانید چیست؟	بله ☐	خیر☐
۹. به نظر شما برای گرفتن وام‌هایی که نیاز به ارائه فاکتور دارد، ایا فاکتورسازی به وسیله مشتریان انجام می‌شود؟	بله ☐	خیر☐
۱۰. آیا در وام‌هایی که فعالیت به صورت مشارکتی با بانک انجام می‌شود، اگر زیانی در فعالیت به وام گیرنده تحمیل شود، بانک در زیان شریک می‌شود؟	بله ☐	خیر☐
۱۱. آیا بانک در عقود مشارکتی بر فعالیت کارفرما نظارت می‌کند؟	بله ☐	خیر☐

پ

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]

پیوست ۲. نتایج پرسشنامه

الف) نتایج پرسشنامه مشتریان

پرسش ۱	سهم از پاسخ‌ها	پرسش ۶	سهم از پاسخ‌ها	پرسش ۱۰	سهم از پاسخ‌ها
بلی	۰/۸۷	بلی	۰/۴۱	بلی	۰/۱۹
خیر	۰/۱۳	خیر	۰/۵۹	خیر	۰/۸۱
پرسش ۳	سهم از پاسخ‌ها	**پرسش ۷**	سهم از پاسخ‌ها	**پرسش ۱۱**	سهم از پاسخ‌ها
بلی	۰/۳	بلی	۰/۲۰	بلی	۰/۲۸
خیر	۰/۷	خیر	۰/۸۰	خیر	۰/۷۲
پرسش ۴	سهم از پاسخ‌ها	**پرسش ۸**	سهم از پاسخ‌ها	**پرسش ۱۲**	سهم از پاسخ‌ها
بلی	۰/۳۲	بلی	۰/۲۰	بلی	۰/۴۳
خیر	۰/۶۸	خیر	۰/۸۰	خیر	۰/۵۷
پرسش ۵	سهم از پاسخ‌ها	**پرسش ۹**	سهم از پاسخ‌ها	**پرسش ۱۳**	سهم از پاسخ‌ها
بلی	۰/۲۹	بلی	۰/۷۹	بلی	۰/۱۸
خیر	۰/۷۱	خیر	۰/۲۱	خیر	۰/۸۲

ب) نتایج پرسشنامه کارکنان بانک

پرسش ۱	سهم از پاسخ‌ها	پرسش ۵	سهم از پاسخ‌ها	پرسش ۹	سهم از پاسخ-ها
بلی	۰/۸۳	بلی	۰/۴۸	بلی	۰/۸۴
خیر	۰/۱۶	خیر	۰/۵۲	خیر	۰/۱۶
پرسش ۲	سهم از پاسخ‌ها	**پرسش ۶**	سهم از پاسخ‌ها	**پرسش ۱۰**	سهم از پاسخ-ها
بلی	۰/۲۶	بلی	۰/۴۸	بلی	۰/۳
خیر	۰/۷۳	خیر	۰/۵۲	خیر	۰/۷
پرسش ۳	سهم از پاسخ‌ها	**پرسش ۷**	سهم از پاسخ‌ها	**پرسش ۱۱**	سهم از پاسخ-ها
بلی	۰/۲	بلی	۰/۷	بلی	۰/۵۰
خیر	۰/۸	خیر	۰/۳	خیر	۰/۵۰
پرسش ۴	سهم از پاسخ‌ها	**پرسش ۸**	سهم از پاسخ‌ها		
بلی	۰/۴۶	بلی	۰/۸۸		
خیر	۰/۵۴	خیر	۰/۱۲		

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-11]